

DIN MATERIALUL ALR: *SÂNT* = *SFÂNT*

În primul număr al „Dacoromaniei”, Sextil Pușcariu, într-o recenzie la lucrarea lui Jakob Jud *Zur Geschichte der bündnerromanischen Kirchensprache* (1919), observă că „Nomenclatura hagiografică [...] este de asemenea nestudiată la noi, deși numele sfinților, păstrate ca nume de botez, de familie sau locale au o deosebită însemnătate prin posibilitatea datării acestor cuvinte. Făcând abstracție de la numirile de origine literară, luate de la slavi, avem în limba noastră numiri cu treceri fonetice datând din timpuri străvechi” și ilustrează această ultimă remarcă prin exemple ca *Sânicoară*, *Indrea*, *Sângeorz* etc. „Chiar și constatarea negativă – continuă savantul român – că numirile de localități derivate din numiri de sfinți sunt extrem de rare în Vechiul Regat (în *Marele dicționar geografic* n-am găsit nici un nume local început cu *Sân-* sau *Sân-*) este de însemnătate pentru urmărirea creștinismului la noi”¹.

Ne aflăm în anul 1921. Nu peste multă vreme, la Muzeul Limbii Române va începe munca la una dintre cele mai mari opere ale lingvisticii românești, *Atlasul lingvistic român* (ALR). Ca mentor al acestui monument de limbă, cu nimic mai puțin apropiat sufletului său decât *Dicționarul Academiei*, Sextil Pușcariu și-a pus, fără îndoială, pecetea personalității sale asupra concepției lucrării. În structura chestionarelor celor două părți ale ALR (ALR I și ALR II, lucrări complementare, părți ale unei unice opere), capitolele referitoare la viața religioasă și credințe ocupă un loc bine conturat. Fără îndoială, acum era momentul prielnic pentru adunarea unor date care, prin corelarea într-un ansamblu de informații circumscrise aceleiași sferă semantice și prin viziunea areală pe care o oferă, să poată permite studierea „acestei mari probleme”, cum avea s-o considere unul dintre muzeiști, George Giuglea, cu două decenii mai târziu².

Încă înainte de a se începe publicarea materialului, într-o expunere făcută la ședința solemnă a Academiei Române din 27 mai 1936³, Sextil Pușcariu, evidențiind valoarea *Atlasului* în demonstrarea teoriei continuității românilor pe

¹ DR, I, 1921, p. 438-439. Pentru forme cu *Sânt*, *Sân-* în onomastica românească, vezi Simona Goicu, *Termeni creștini în onomastica românească*, Timișoara, 1999, p. 115-144.

² Vezi DR, X, 1941, p. 119.

³ Publicată în „Revue de Transylvanie”, tom. III, 1936, nr. 1, p. 13-22, sub titlul *Les enseignements de l'Atlas linguistique de Roumanie*.

aceste meleaguri, prezintă, ca argument, alături de alte date, și trei hărți realizate pe baza răspunsurilor obținute la trei întrebări din *Chestionarul ALR I: cumineca* (chest. [589]), *Sfântul Dumitru* (chest. [627]) și *Sfântul Neculai* (chest. [628]). Urmărind, între altele, formele *Sâmedru* și *Sân(n)icoară*, lingvistul clujean precizează: „Si nous considérons la carte de l'ancienne Dacie trajane dressée d'après les plus récentes recherches par C. C. Giurescu et publiée dans son *Histoire des Roumains (Istoria românilor, Bucarest, 1935)*, nous voyons que la région où les établissements romains étaient plus denses et par conséquent la romanisation plus intense coïncide avec la région où les mots d'origine latine se sont le mieux conservés” (p. 19).

Abia apărut, întâiul volum al ALR II, care include și hărți sau MN-uri cu problematică din capitolul desemnat în *Chestionarul ALR II* sub numele cuprinzător *Biserica, religia* și care subsumează și *Posturile, Sărbătorile religioase, Sărbătorile băbești*, el beneficiază, sub semnătura lui G. Giuglea, de o recenzie⁴. Vorbind despre hărțile în care este redat material referitor la nume de sărbători și de sfinți, autorul comentează: „O concluzie firească mi se pare că iese din geografia acestor numiri de sfinți și de sărbători. Anume că religia creștină s-a răspândit întâi prin Serbia și Banat în Transilvania încă din secolul IV – V, în epoca latinei vulgare”.

Numai așa se explică păstrarea lui *sanctus* în atâția termeni creștini, atestați – spune autorul – în Transilvania, și continuă: „Faptul că se găsește *žordz* [*< Georgius – n. n.*] și în Serbia (la românii dintre Timoc și Morava) și apoi că raza lui se întinde prin Banat spre Transilvania arată calea sau una din căile principale a pătrunderii creștinismului în Dacia. Aceasta a înaintat, cum am spus aiurea (*Langue et litt.*, cit.), ca un fenomen de folclor și de aceea, cum se afirmă de arheologi, nu se găsesc în Dacia monumente romane-creștine, de caracter oficial, din epoca de dinaintea părăsirii Daciei. După aceea creștinismul s-a întărit în viața poporului ca o religie de caracter pur etnografic, cu tot alaiul ei de obiceiuri, credințe etc.” (p. 119).

Materialul adunat pe baza chestiunilor referitoare la viața religioasă din *Chestionarul ALR I* nu a fost publicat. El a fost utilizat însă de Sever Pop, în comunicări și articole, dintre care unele urmăresc în mod special terminologia religioasă⁵ și numele unor sărbători⁶.

Discutând numele unor sărbători atribuite după numele sfântului celebrat, ca și formele înregistrate pentru noțiunea de ‘sfânt’, S. Pop subliniază faptul că *sân(t)* e prezent numai în cuvinte compuse, răspunsurile la chestiunea [583] „sfânt” evidențiind că „Su tutto territorio romeno si dice *Sfânt*, forma di origine slava”⁷.

⁴ DR, X, 1941, p. 118-119.

⁵ Vezi S. Pop, *La terminologie religieuse dans le domaine de la langue roumaine*, în idem, *Recueil posthume de linguistique et dialectologie*, Roma, 1966, p. 487-505.

⁶ Idem, *Le più importanti feste presso i romeni*, *ibidem*, p. 119-142.

⁷ *Ibidem*, p. 131-132.

Afirmația categorică și generalizatoare a autorului poate stârni nedumeriri dacă n-am avea în vedere că el nu a urmărit decât o prezentare în linii generale și esențiale a problemei în discuție. Căci, în chiar răspunsurile la chestiunea [583], s-a înregistrat, în punctul 315 (Crișana), forma *sânt*, e drept, cu pl. *sfinți*. Avem certitudinea că singularul a fost corect notat, deoarece materialul a fost revăzut de Sever Pop (în vederea tipăririi), pe fișă fiind făcute unele adăugiri și întăriri cu cerneală. La o altă chestiune din ALR I, și anume [613] „duhul *sfânt*”, forma *sânt* e înregistrată în două puncte: 28 (Banat): *duhu sânt* și 295 (Crișana): *sântul duc*, răspunsuri subliniate de anchetator, deci auzite așa cum au fost notate.

Cum reiese din cele arătate anterior, materialul referitor la sărbătorile ce poartă numele unor sfinți evidențiază o cu totul altă situație. Hărțile alcătuite de Sever Pop pe baza răspunsurilor la chestiunile [617] *Sfântul Vasile*; [620] *Sfântul Gheorghe*; [625] *Sfântul Petru*; [626] *Adormirea Maicii Domnului*; [627] *Sfântul Dumitru*; [628] *Sfântul Nicolae*⁸ arată clar că ariile pe care apare *Sân(t)* în componența numelui diferă, unele fiind foarte restrânse (ca de ex. *Sânvăsii*), iar altele acoperind întreg teritoriul anchetat (vezi *Sâmpetru*). Credem că în explicarea acestui fapt ne pot fi de ajutor datele etnografice referitoare la conținutul sărbătorilor religioase.

S. Pop observase, de altfel, că în popor „L'importanza delle feste non dipende dalla chiesa, ma dagli usi associati con la festa stessa”⁹.

În 1928, I.-A. Candrea¹⁰, făcând o analiză a felului în care a pătruns creștinismul în lumea daco-romană, menționa, de pe poziția etnografului: „Biserica a schimbat numai sensul ceremoniilor și le-a adaptat credințelor religiei celei nouă, adresându-se însă de astă dată lui Dumnezeu și sfinților, în loc să se adreseze zeilor și eroilor păgânismului. Micile divinități protectoare ale câmpului și ale vitelor fură înlocuite cu sfinți, cărora însă li se dedeau exact aceleași atribuțiuni, li se raportau aceleași virtuți [...]. Creștinismul își însuși astfel sărbătorile romane, după cum transformase în biserici templele păgâne, schimbându-le denumirea. Această persistență a unor sărbători e fenomenul cel mai interesant din istoria tranziției de la religiunea păgână la creștinism” (p. 115) și sublinia: „În rezumat, legea creștină s-a suprapus peste credințele păgâne sau, mai bine zis, creștinismul a fost altoit pe trunchiul păgânismului [...]. Românii, ca și unele popoare balcanice, au dat unora dintre sfinți atribuțiuni păgâne cu totul necunoscute Occidentului. Sfântul Gheorghe, Sfântul Ilie, Sfântul Dumitru, Sfântul Andrei, Sfântul Nicolae sunt sfinți esențial balcanici prin atribuțiunile și legendele lor, prin cultul deosebit ce-l au, prin datinile ce se leagă de zilele consacrate lor” (p. 122).

Într-o analiză pusă sub semnul filozofiei religiilor și coborând dincolo de lumea romană, Romulus Vulcănescu, în impresionantul volum *Mitologie română* (București, 1987), în capitolul *Deologia*, precizând că aceasta se ocupă, „în termeni

⁸ *Ibidem*, p. 136-141.

⁹ *Ibidem*, p. 132.

¹⁰ *Iarba fiarelor. Studii de folclor*, București, 1928, p. 112-122.

populari”, cu „sfinții ai mari, numiți scurt *sâmți* sau *sânți*”, îi așază în două categorii: „*sânții strămoși și moși* din calendarul tradițional al credințelor, datinilor și tradițiilor străbune și [...] *sânții superstițiilor*, din calendarul babelor” (p. 342). Autorul mai precizează că „Sfinții din a doua categorie posedau nume noi, uneori recutate din martirologiul, hagiografia sau angelologia populară de tip arhaic creștin. Dintre aceștia fac parte sân Martin, sân Toader, Sântilie, sân Pălie, sân Foca, Sântandrei, sân George, sân Petru, Sfânta Ileana, Sân(ta)ziana, sânta Maria, sân Medru etc.” (p. 342). Lucrarea merită, cum arată paragraful citat, o privire atentă din partea lingvistului; deocamdată noi o menționăm doar pentru a mai sublinia o dată valabilitatea ideii lui I.-A. Candrea.

Etnograful Ion Ghinoiu, reprezentând grafic, sub formă de cerc, calendarul popular, arată că sărbătorile sezoniere care marcau „stâlpii calendarului popular” se situează, în timp, foarte aproape, la diferență de zile sau săptămâni, de fenomenele astronomice (echinocții și solstiții)¹¹. Din opt sărbători care alcătuiesc punctele de referință ale calendarului popular, șapte se circumscriu domeniului vizat de noi: Sânicoară, Sâmpetru de Iarnă, Măcinicii (= Sâmtii, pe o parte a ariei dacoromâne), Sângiorz, Sântilie, Sântămărie Mică și Sâmedru, numai Vartolomei făcând excepție.

Pentru șase dintre aceste sărbători, ALR I și ALR II au programat anchete onomasiologice: *Sfântul Nicolae* (ALR I chest. [628]), *Sâmpetru de Iarnă* (ALR II chest. [2817], publ. în ALR II/I h 215), *Măcinicii* (ALR I chest. [633]), *Sfântul Gheorghe* (ALR I chest. [620]), *Sfântul Ilie* (ALR II chest. [2816], publ. în ALR II/I MN p. 111) și *Sfântul Dumitru* (ALR I chest. [627]). Nici unul dintre cele două chestionare nu a prevăzut anchetarea termenilor care denumesc sărbătoarea Nașterii Maicii Domnului, numită *Sântămăria Mică*, dar este programată în chestionarul ALR II, sub nr. 2817, *Adormirea Maicii Domnului* (sau *Sântămăria Mare*), publ. în ALR II/I h. 206. Pentru urmărirea formelor cu *Sântă-* harta oferă un material bogat, după cum pentru forma *Sâmpetru* trebuie neapărat luate în considerare răspunsurile la chestiunea [625] din ALR I, amintită deja.

Unele dintre datele la care se sărbătoreau acești sfinți marchează încă, în calendarul popular, începutul sau sfârșitul unor activități fundamentale. Astfel, se cunoaște faptul că până astăzi anul pastoral începe, în multe ținuturi românești, la Sfântul Gheorghe și se termină la Sfântul Dumitru. Ne-am fi așteptat, dată fiind tradiția pastorală la noi, ca formele *Sângeorz* și *Sâmedru* să aibă arii aproximativ identice și o largă răspândire. Hărțile alcătuite de Sever Pop arată că realitatea lingvistică de pe teren infirmă supoziția.

Ar rezulta că numai valența pragmatică, de extremă importanță, de altfel, a acestor sărbători, nu constituie un argument suficient nici pentru răspândirea lor, nici pentru păstrarea numelui în forma veche și că acei „usi asociati” menționați de Sever Pop se cer urmăriți mai atent. În căutarea acestei motivații ne vom opri, pentru moment, doar asupra sărbătorii numită *Sâmpetru*. Spre deosebire de

¹¹ Vezi Ion Ghinoiu, *Vârstele timpului*, București, 1988, p. 33.

Sâmpetru de Iarnă, care nu e cunoscută pe întreg teritoriul anchetat, lipsind în Crișana, Banat, centrul Transilvaniei, dar acolo unde e atestată e numită, fără excepție, *Sâmpetru de Iarnă*, sărbătoarea din 24 iunie, numită în calendarul ortodox *Sfinții Petru și Pavel*, iar în popor mai ales *Sâmpetru*, deși nu este dintre cele pe care se așază axa calendarului popular, este general cunoscută, iar numele vechi s-a păstrat în marea majoritate a punctelor anchetate de Sever Pop. Răspunsurile la chestiunea [625] arată că există doar 29 de localități în care nu s-a înregistrat forma *Sâmpetru*, localități care, exceptând Crișana, Maramureșul și parțial Transilvania (în zona aproximativ adiacentă celorlalte două ținuturi), sunt răspândite pe tot restul teritoriului (punctele 1, 30, 45, 51, 59, 77, 79, 159, 160, 214, 230, 364, 387, 393, 467, 518, 571, 578, 637, 660, 675, 704, 780, 839, 890, 898, 932, 984, 986) și este imposibil de precizat dacă în aceste 29 de localități la data anchetei exista doar forma *Sfântu Petru*.

Cert este faptul că, probabil determinat de scopul urmărit (= aria formelor cu *Sân-*), Sever Pop, în alcătuirea hărții amintite, a neglijat faptul că în 12 puncte s-au notat câte două răspunsuri: *Sâmpetru* și *Sfântu Petru*. Ca urmare, patru dintre aceste puncte (9, 355, 677, 750) apar ca făcând parte din aria majoritară (= *Sânpetru*), iar opt (476, 486, 552, 590, 592, 672, 792, 825), ca înregistrând numai răspunsul *Sfântu Petru*. Într-o urmărire mai atentă a problemei, sublinierea apariției formelor duble are, fără îndoială, importanță. Dacă mai menționăm și faptul că în două dintre aceste puncte (677 și 750) informatorii au menționat că *Sânpetru* este forma considerată ca învechită, ea fiind înlocuită de *Sfântu Petru*, putem afirma că și de data aceasta atlasul surprinde, chiar dacă e vorba de o cercetare sincronică și de o secvență diacronică. Din acest punct de vedere nu este lipsit de interes nici faptul că în punctul 684 informatorul precizează că *sântu k(i)ěru* reprezintă forma utilizată din/de către bătrâni, pe când *sântu pétrea* e forma recentă. Punctul figurează, pe harta menționată, ca făcând parte din aria formelor cu *Sâm-*, Sever Pop neglijând faptul că aici se notează forma veche *sânt* independent și, deci, aceasta nu apare numai în compuse, cum afirma el, generalizând. Tot în aria formei *sânt* este inclus, pe harta alcătuită de S. Pop, și răspunsul din punctul 458, neglijându-se faptul că, în realitate, pe fișă s-a notat *Sfântu Sâmpetru*, răspuns ce arată că forma *Sâm-* nu mai este percepută ca având sensul de 'sfânt'¹².

Pentru moment însă interesează căutarea unei explicații pentru înregistrarea, aproape generală, a formei vechi, *Sâmpetru*. S-ar putea răspunde că e vorba de o

¹² Ca un fapt interesant merită să fie reținut răspunsul din punctul 672, unde se precizează că *Sâmpetru* este numele sărbătorii, iar *Sfântul Petru*, al patronului ei; cum vom vedea cu altă ocazie, distincția dintre forma veche a numelui sărbătorii și forma mai nouă a numelui patronului ei este prezentă și în cazul răspunsurilor la alte chestiuni din aceeași arie semantică și ea pare să aibă o motivație.

Menționăm și faptul că pe harta alcătuită de Sever Pop punctele 90 și 94 figurează greșit printre cele în care răspunsul înregistrat a fost *Sfântu Petru*; în realitate, și în aceste puncte s-a înregistrat *Sâmpetru*.

mare sărbătoare creștină și că, între apostoli, Petru este, după cum se știe, însăși piatra pe care Iisus își va ridica biserica. Dacă doar aceasta ar fi motivația, atunci ar trebui ca răspunsul majoritar să fie, sub influența textelor liturgice, *Sfântul Petru*. Dar în credințele poporului, în folclor, sfântul acesta a păstrat prea puțin din aura biblică, câștigând, în schimb, un loc cu totul aparte nu prin obiceiuri ce și-ar avea sorocul și vremea optimă de practicare în prețiu și ziua de 29 iunie, ci printr-o întregă hagiografie de factură populară, mergând de la legende care îl așază alături de Dumnezeu în peregrinările acestuia pe pământ sau la dreapta Judecată de Apoi și până la snoave în care sfântul, văzut ca un țăran oarecare, are parte de toate bucuriile și necazurile vieții pământene. Doar exemplificând și enumerând asemenea teme, Tudor Pamfile¹³ îi acordă Sfântului Petru un capitol de aproape 40 de pagini. Ion Ghinoiu¹⁴, sintetizând diverse surse bibliografice, după ce subliniază că „în ceea ce privește Sâmpetru, nu transformarea celor doi sfinți creștini (Petru și Pavel) într-unul singur este esențială, ci noile atribuții primite de acesta în panteonul popular”, le enumeră, fără a se opri aici în mod special asupra uneia extrem de importante, credem noi, aceea de patron al lupilor, numiți și „câinii lui Sâmpetru”. Acest documentat etnograf exclama: „Ce semnificație extraordinară trebuie să fi avut atunci lupul, pentru care se «țineau» la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea peste 30 de zile într-un an!” (p. 79). Între ele, și Sâmpetru de Iarnă, ținut la 16 ianuarie, sărbătoare de care autorul se ocupă în capitolul dedicat lupului, unde subliniază și calitatea de patron al lupilor, pe care o are Sfântul Petru¹⁵.

În cunoscuta lucrare *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, Mircea Eliade dedică un capitol de mare profunzime temei *Dacii și lupii*¹⁶, insistând asupra cultului lupului în lumea dacă. Autorul nu ezită să afirme că „Este semnificativ că singurul popor care a reușit să-i învingă definitiv pe daci, care le-a ocupat și colonizat țara și le-a impus limba a fost poporul roman: un popor al cărui mit genealogic s-a constituit în jurul lui Romulus și Remus, copiii zeului-lup Marte, alăptați și crescuți de Lupoica de pe Capitoliu. Rezultatul acestei cuceriri și al acestei asimilări a fost nașterea poporului român. În perspectiva mitologică a istoriei, s-ar putea spune că acest popor s-a născut sub semnul lupului” (p. 37). Poate că, privind astfel lucrurile, ar trebui să ni se pară firesc faptul că cel mai cunoscut dintre apostolii evangheliști devine, la noi, patronul lupilor. Acestei atribuții, pe care trebuie s-o considerăm ca extrem de importantă, i s-au adăugat, în timp, altele, de factură religioasă și folclorizantă, într-un amestec deosebit de interesant. Probabil că importanța dată de biserică sărbătorii din 29 iunie a făcut ca aceasta să o eclipseze pe cea din 16

¹³ Cf. Tudor Pamfile, *Sărbătorile de vară la români*, București, 1910, p. 114-150.

¹⁴ *Op. cit.*, p. 264.

¹⁵ *Ibidem*, p. 80 și urm.

¹⁶ Vezi Mircea Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, București, 1980, p. 21-37.

ianuarie, care este una mai mult de factură populară; aura de legende și credințe legate de Sfântul Petru i-au putut asigura lui, ca și sărbătorii pe care o patronează, popularitatea, iar numelui acesteia, în forma veche, moștenită din latină, perenitatea.

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21*